

Z. NORKUS

GRYNOJI SĄMONĖ BE „AS“

A. GURVIČIAUS FENOMENOLOGIJOJE

Aronas Gurvičius, 1901 m. gimęs ir pirmuosius gyvenimo metus praleidęs Vilniuje,—vienas žymiausių fenomenologinio judėjimo atstovų. Studijavo filosofiją, psichologiją, matematiką bei fiziką ir dirbo mokslinį darbą Berlyno, Fraiburgo (Braunschweig) ir Frankfurto prie Maino universitetuose. 1933 m. emigravo į Prancūziją, skaitė paskaitas Sorbonoje. Nuo 1940 m. iki mirties (1973 m.) gyveno ir dėstė JAV. Išugdė nemaža mokinių (R. Zeineris, L. Embris, G. Nalas, R. Saimonsas ir kt.), kurie ir dabar atstovauja jauniausiajai JAV fenomenologų kartai.

A. Gurvičius tarp tiesioginių E. Huserlio sekėjų išsiskiria tuo, kad jis vos ne vienintelis perėmė fenomenologijos įkūrėjo įsitikinimą, jog fenomenologija turinti spręsti transcendentalinės filosofijos uždavinius, tapdama transcendentaline fenomenologija. Kita vertus, daugeliui fenomenologų ir ypač pačiam E. Huserliui būdinga „izoliacionistinė“ nuostata koegzistuojančių idėjinių krypčių atžvilgiu, o A. Gurvičius siekia „aneksuoti“ geštaltpsichologiją, V. Džeimso ir Ž. Pjažė psichologines koncepcijas. Perėmęs huserliškąją fenomenologinės filosofijos uždavinių sampratą, A. Gurvičius, sintetindamas E. Huserlio ir geštaltpsichologijos teoretikų idėjas, savaip traktuoja transcendentalinės sąmonės struktūrą.

Bet argi kuri nors psichologinė koncepcija gali turėti ką nors bendra su transcendentalinės sąmonės struktūros analize? Juk „transcendentalinei filosofijai reikalingas požiūrio taškas anapus arba aukščiau būties, kuri joje grindžiama. Kitaip pasakius, transcendentalinės filosofijos subjektas negali būti sudėtinė būties dalis, negali būti kokiu nors būdu įtrauktas į būtį, kurią turi pagrįsti ši transcendentalinė filosofija“¹. Transcendentalinė sąmonė (būties pagrindas) nagrinėjama transcendentalinės filosofijos, ir empirinė sąmonė (būties dalis) tiriama empirinės psichologijos, atrodytu, neturi nieko bendra. Tačiau tai teisinga kantiškojo, bet ne huserliškojo transcendentalizmo atžvilgiu. Kantiškajame transcendentalizme transcendentalinės sąmonės struktūra prilyginama mokslinio pažinimo bei vertinimų objektyvaus reikšmingumo būtinoms sąlygoms.

¹ Gurwitsch A. Leibniz. Philosophie des Panlogismus.— Berlin; N. Y., 1974.— S. 436.

Ši struktūra neprieinama „vidiniam jutimui“, introspekcijai, kurioje turime reikalą ne su transcendentaline, bet su empirine sąmone, empirinės psichologijos objektu.

Transcendentalinėje fenomenologijoje transcendentalinė sąmonė „atvira“ introspektyviai refleksijai. Transcendentalinė ir empirinė sąmonė joje skiriasi joms priklausančių dalykų interpretacija. Kai introspektyviai fiksuojamas pergyvenimas interpretuojamas psichologiškai, jis priskiriamas empiriniam subjektui, kuris tuo pačiu metu yra ir objektas pasaulyje. Tas pats pergyvenimas, transcendentalinės fenomenologijos požiūriu, priklauso transcendentaliniam subjektui, kuris nėra pasaulio dalis. Fenomenologiniai sąmonės struktūrų aprašymai, interpretuojami psichologiškai, sudaro fenomenologinės psichologijos turinį. Transcendentališkai redukuoti jie tampa transcendentalinės sąmonės struktūrų aprašymais. Šitas bendras fenomenologinės psichologijos ir transcendentalinės fenomenologijos deskriptyvus turinys sudaro pagrindą sąveikai tarp fenomenologijos ir tų psichologinių krypčių, kuriose sąmonė įjungiamą į psichologijos objekto sudėtį bei aprobeuojama introspekcija, kaip duomenų apie sąmonės reiškinius šaltinis.

Mūsų amžiaus pradžioje niekas neginčijo teiginio, kad psichologijos objektas — sąmonės reiškiniai, tiesiogiai duoti introspekcijoje. Nesutariama buvo dėl to, kas būtent joje duota. Vyravusioje V. Vuňdto „fiziologinėje psichologijoje“ buvo skiriama nemokslinė, „naivioji“ ir metodiška analitinė introspekcija, besiremianti fizikos ir fiziologijos duomenimis bei kontroliuojama eksperimento. Sąmonės reiškiniai, su kuriais turi reikalą pirmoji, — intrapsichinio genetinio proceso, prasidedančio nuo elementarių pojūčių ir paklūstančio dėsniams, analogiškiems chemijos ir mechanikos dėsniams, rezultatas. Analitinės introspekcijos uždavinys — išskirti elementarius pojūčius, sąmonės atomus. Jos rezultatų objektyvumas buvo grindžiamas prielaida, kuri to meto metodologinėse diskusijose gavo „konstantiškuo hipotezės“ pavadinimą: kai tokiu pačiu fiziniu stimulu dirginamas tas pats periferinis nervinės sistemos elementas, pergyvenamas toks pat pojūtis. Toks „grynas“ pojūtis, sąmonės elementas, kontroliuojant (psichologinio eksperimento situacijoje) juslių stimuliacijos sąlygas, galįs būti stebimas neribotą kiekį kartų. Sąmonės elementų realumas buvo neigiamas A. Bergsono ir V. Džeimso filosofinėse-psichologinėse koncepcijose, kuriose buvo akcentuojamas „sąmonės srauto“ vientisumas, to srauto sudėtinių dalių išskyrimo sąlyginumas. Sąmonės reiškiniai, su kuriais turi reikalą „naivioji“ introspekcija, — tai ne sintezės iš pirminių elementų produktas, bet pradinės sąmonės vienovės susiskaidymo veiksmo situacijoje rezultatas.

Ir „elementaristinėje“, ir „holistinėje“ introspektyvių duomenų interpretacijoje išgyvenimai — tai savotiški „pseudodaiktai“, pseudosubstancionalios esybės, besiskiriančios nuo išorinių daiktų mažesniu atributų skaičiumi. F. Brentano teiginys, kad skiriamasis psichinių reiškinių bruožas yra intencionalumas, reiškė, jog išgyvenimą reikia laikyti ne „pseudo-

daiktu", bet „pseudosantykiu". „Pseudo" todėl, kad vienas iš dviejų intencionalinio išgyvenimo narių (objektas) gali realiai neegzistuoti, tuo tarpu ontologiškai normalūs santykiai gali sieti tik realiai egzistuojančias esybes.

E. Huserlis padėjo pagrindus fenomenologinei sąmonės sampratai, teigdamas, kad išgyvenimas — tai mažų mažiausiai keturvietis santykis. Jo nariai: subjektas, interpretanda (tai, kas interpretuojama, įprasminama), prasmė (noema) ir objektas. Ši samprata, bent jau tuo pavidalu, kurį ji turi „Loginiuose tyrinėjimuose" ir „Grynosios fenomenologijos ir fenomenologinės filosofijos idėjose", — tai E. Huserlio reikšmės teorijos sąvokų pritaikymo srities išplėtimo rezultatas. Kalbiniuose, „signityviniuose" išgyvenimuose, kuriuose produkuojama ir suprantama kalba, interpretanda — tai jutiminis kalbinės išraiškos „kūnas", o ja išreiškiama prasmė ir nurodomas objektas — analogiškai (nors ne identiškai) prasmei ir referentui G. Frégės semantikoje. E. Huserlio teiginys, jog kiekvienoje prasmėje reikia skirti aspektą, atsakančią už tai, kuris objektas suvokiamas, ir tą, kuris apibrėžia, kaip ir koks tas objektas suvokiamas², reiškia, kad prasmė turi sprendinio (propozicijos) struktūrą. Esant ribotam sąmonės struktūros analizės gyliui, du vidurinius intencionalinio išgyvenimo narius galime laikyti vidine to išgyvenimo (santykio) struktūra, nes įpras-toje nerefleksyvioje sąmonės būsenoje jie „skaidrūs" objekto atžvilgiu.

Tokią pat struktūrą turi ir intuityvūs, tarp jų ir percepcijos aktai. Tai reiškia, pirma, kad jie propozicionalūs. Antra, kad jutimiškai objektas suvokiamas, interpretuojant tam tikras duotybes kaip vaizduojančias šį objektą. Tik jeigu signityviniuose aktuose tokios duotybės (interpretandos) vaidmenį atlieka kito (intuityvaus) akto objektas, percepcijoje jos vietą užima „hiule", beformė jutiminė medžiaga. E. Huserlis nepripažįsta pojūčių intencionaliniais aktais (mat nėra kuo užpildyti vidurinių akto pozicijų), neigia jų koreliatų — daiktiškai neinterpretuotų jutiminių duomenų — fenomenologinį realumą, bet, kita vertus, negali be jų apsieiti.

Minėtus du E. Huserlio teiginius apie percepcijos aktų struktūrą ir atmeta A. Gurvičius. Kitaip sakant, jis nesutinka, kad intuityvių išgyvenimų sandara analogiška kalbinių pergyvenimų sandarai (pastarųjų jis specialiai neanalizuoja). E. Huserlio „hiule" įžiūrėdamas atomistinės-sensualistinės sąmonės sampratos likutį, jis mano, kad intuityvių aktų struktūrai apibūdinti tikslinga pasinaudoti geštaltpsichologijos rezultatų introspektyvine dalimi. Jeigu V. Vundto psichologijoje introspekcijos vienetai analogiškai atomams ir molekulėms, tai geštaltpsichologijoje — laukams fizikoje: sąmonės laukas, veiksmo laukas, percepcijos laukas. Kaip, pavyzdžiui, elektromagnetiniame lauke neįmanoma išskirti dalies, galinčios egzistuoti nepriklausomai nuo to lauko, taip ir percepcijos lauke jo „dalys" egzistuoja tik kaip lokalinės viso lauko apraiškos, kaip jo cha-

² Žr.: Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.— Halle a. d. S., 1922.— Buch 1.— S. 269—273.

rakteristikos duotame taške. Tokioje visumoje, geštalte³ „kiekviena dalis aktualizuoja visumą, kurios dalis ji yra, savo vietoje ir tokiu būdu, kuris atitinka jos funkcionalinę reikšmę. <...> Visuma <...> užduoda dalims jų vaidmenis. Bet dalis, duota su savo specifiniu vaidmeniu ir funkcionaline reikšme, reikalauja apibrėžtu būdu sudarytos visumos ir taip savo ruožtu užduoda sąlygas visumai, į kurią dalis, apibūdinama savo funkcionaline reikšme, gali būti integruota“⁴.

A. Gurvičiaus nuomone, percepcijos fenomenologijoje galima apsieiti be beformių jutiminių duomenų, geštaltpsichologų pavyzdžiu paskelbus struktūrą, formą imanentiška tiems duomenims, neatskiriama nuo jų jukioje introspekcijoje. Kitaip sakant, skirtingai nuo kalbinio akto noemos, percepcijos noema neatskiriama nuo jos jutiminio „kūno“. „Senas Platono ir Aristotelio ginčas tęsiamas konceptualinės ir percepcinės noemos priešingybėje“⁵. Nebesiskirdama nuo jutiminio percepcijos turinio, noema nustoja būti ir skirtingu nuo percepcijos objekto prasminiu dariniu. Percepcijos aktai A. Gurvičiui nepropozicionalūs: E. Huserliui percepcijos noemos ir percepcijos objekto santykis analogiškas sprendinio santykiui su vardo, kurio prasmė įeina į to sprendinio sudėtį, referentą, o A. Gurvičiaus fenomenologijoje percepcijos noema ir percepcijos objektas santykiauja kaip geštalto komponentas ir geštaltas (dalis ir visuma). Pavyzdžiui, matoma namo dalis, būdama toks geštalto komponentas, į savo sudėtį įjungia „nuorodas“ į kitas, dabar nematomas dalis bei jų savybes. Šią intuityvių aktų ypatybę E. Huserlis užfiksavo akto ir akto objekto „vidinio horizonto“ pavadinimu. E. Huserliui jutiminis sąmonės „vidinis horizontiškumas“ (bent jau „Loginiuose tyrinėjimuose“ ir „Idėjose...“) buvo išvestinis jos propozicionalumo atžvilgiu: suvokdami jutiminius objektus kaip tam tikrų tipų atstovus, klasių narius, mes matome daugiau, negu „tiesiogiai duota“. A. Gurvičius gi „vidinį horizontiškumą“ sieja su noemos dalyvavimu geštalte, noemų sistemoje, sudarytoje iš noemų, kuriose suvokiamas tas pats objektas. Jo „realumas“ tolygus į jo sudėtį įeinančių noemų koherentiškumui. Taigi A. Gurvičius atsiduria savotiško „geštaltfenomenalizmo“ pozicijose. Bet „kiekviena fenomenalistinė percepcijos teorija, nesvarbu, ar empiristinė, redukuojanti realybę į jutiminius išpūdžius, ar geštaltteoretinė, ją redukuojanti į noeminius reiškinius, implikuoja mūsų įprastų ontologinių prielaidų reviziją“⁶.

Savąją percepcijos noemos sampratą A. Gurvičius pateikia kaip paties E. Huserlio pažiūrų išdėstymą. Pagrindą iš dalies tam suteikia E. Huserlio tekstai; A. Gurvičius ypač eksploatuoja E. Huserlio pasakymą, kuriame noema apibūdinama kaip „tai, kas jutimiškai suvokta“ (das Wahr-

³ Vokiškas žodis „die Gestalt“, kaip geštaltpsichologijos terminas, paprastai neverčiamas.

⁴ Gurwitsch A. Studies in Phenomenology and Psychology.— Evanston, 1966.— P. 345.

⁵ Waldenfels B. Mens sive cerebrum. Intentionalität in mentalistischer Sicht // Philosophische Rundschau.— 1984.— Hf. 1/2.— S. 28.

⁶ Melle U. Das Wahrnehmungsproblem und seine Verwandlung in phänomenologischer Einstellung // Phaenomenologica.— Haag, 1983.— Vol. 91.— S. 96.

genommene als solches)⁷. Vis dėlto bent jau „Loginiuose tyrinėjimuose“ ir „Idėjose...“ vyrauja formuluotės, kuriomis remiasi D. Folesdalis interpretacija⁸. Joje noema (tiksliau, noemos „branduolys“) gretinama su prasme G. Frégés semantikoje, kartu aptinkant sąlyčio taškus tarp analitinės ir fenomenologinės filosofijos problematikos. D. Folesdalis požiūriu, noemos branduolys — tai abstrakti intencionalinė esybė, sudaryta iš predikatų, kuriais nurodomas ir apibūdinamas akto objektas, prasmis. Dėl A. Gurvičiaus ir D. Folesdalis noemos interpretacijų trūkumų ir pranašumų tebediskutuojama anglosaksiškoje filosofinėje literatūroje⁹. Galima pasiūlyti dar vieną noemos interpretaciją, kuri adekvatesnė jei ne E. Huserlio raidei, tai dalykų, su kuriais E. Huserlis turi reikalą, prigimčiai: prilyginti ją konceptui, kaip individualios konceptualinės sistemos elementui.

Daugiausia sunkumų A. Gurvičiui sukelia E. Huserlio teiginys, kad noema — ideali: numeriškai skirtingi aktai gali turėti tą pačią noemą. Stengdamasis šiuo klausimu būti maksimaliai ortodoksalus, A. Gurvičius perima šią tezę, nebegalėdamas suvesti galų su galais: jeigu noema ideali, tai ji negali būti percepcijos objekto, kuris yra realus, dalimi, o jeigu ji yra jo dalis, ji negali kartotis numeriškai skirtinguose aktuose. Faktiškai savojoje intuityvių intencionalinių santykių „objektinio galo“ sampratoje A. Gurvičius priartėja prie A. Mainongo. Pastarasis intencionalinių santykių objektais laikė vadinamuosius „nepilnus objektus“, kurie skiriasi nuo realių objektų tuo, kad turi baigtinį savybių skaičių (realūs — begalinį). A. Gurvičiaus noema analogiška A. Mainongo „nepilnam objektui“.

Preliminariai būtų galima teigti, kad A. Gurvičius intuityvių aktų atveju grįžta nuo keturių vietų intencionalinio santykio prie dviviečio (subjektas — objekto dalis). „Preliminariai“ todėl, kadangi A. Gurvičius reformuoja ir huserliškąją intencionalinio santykio „subjektinio galo“ sampratą. Fenomenologinės psichologijos ribose ir E. Huserliui, ir A. Gurvičiui subjekto vietą užima empirinis subjektas, konkretus žmogiškasis individas, kaip pasaulio dalis, Petras ar Povilas. Transcendentalinės fenomenologijos rėmuose empirinis subjektas, būdamas objektu pasaulyje tarp daugelio kitų, identifikuojamų „per“ noemas intencionalinių santykių sistemoje, nebegali tos vietos užimti. E. Huserlio transcendentalinėje fenomenologijoje šią vietą užima „transcendentalinis Aš“, „Ego-polius“, „imanentinis transcendentas“, kuris kartu yra tikrasis akto subjektas. Jis vienas ir tas pats visuose intencionaliniuose santykiuose, priklausan-

⁷ Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.— S. 182.

⁸ Žr.: Folesdal D. An Introduction to Phenomenology for Analytic Philosophers // Contemporary Philosophy in Scandinavia.— Baltimore, 1972.— P. 417—429.

⁹ Žr.: Dreyfus H. The Perceptual Noema: Gurwitsch's Crucial Contribution // Life-World and Consciousness. Essays for Aron Gurwitsch.— Evanston, 1972.— P. 135—170; Langsdorf L. The Noema as Intentional Entity: A Critique of Folesdal // The Review of Metaphysics.— 1984.— Vol. 37, No 4.— P. 757—784.

čiuose tai pačiai intencionalių santykių sistemai (sąmonei). Apie jo savybes nieko daugiau negalima pasakyti: jis — vienintelis „daiktas“ (ir kaip tik todėl ne daiktas), žinomas nepredikatyviai, vienintelis, kuris transcendentalinio fenomenologinio diskurso ribose galėtų būti pažymėtas „rigidišku designatoriumi“.

A. Gurvičius siūlo pašalinti „Ego-polių“ iš transcendentalinės, „grynosios“ sąmonės sudėties ir palikti subjekto vietą intencionaliniame akte tuščią. E. Huserliui fenomenologinė redukcija tolygi „tikrojo“ tos vietos „gyventojų“ išaiškinimui, A. Gurvičiui — jos ištuštinimui. Kadangi E. Huserliui nėra „transcendentalinės sąmonės“ be „transcendentalinio Aš“, jis gali šiuos terminus vartoti kaip sinonimus. A. Gurvičius griežtai skiria transcendentalinę sąmonę, kaip intencionalių aktų seką, ir „Ego-polių“, „grynąjį Aš“, kaip hipotetinį tos sekos elementą, paskelbdamas jį neaptinkamą fenomenologinėje refleksijoje. E. Huserliui grynoji sąmonė — egologinė, A. Gurvičiui — neegologinė. Pastarajam sąmonės aktai turi subjektą empirinės, bet ne transcendentalinės refleksijos ribose. Praėjus keleriems metams, kai pasirodė A. Gurvičiaus darbas¹⁰, kuriame jis bandė pagrįsti galimybę pašalinti „Ego-polių“ iš grynosios sąmonės sudėties, tokią pačią „operaciją“ jai padarė Ž. P. Sartras. Neegologinės grynosios sąmonės sampratos požiūriu, intencionalinio akto turinį teisingai nusako ne frazė, pvz. „aš girdžiu, kad Margis loja“, bet „yra girdėjimas, kad Margis loja“ ir pan. Grynosios sąmonės „neabejotinas turinys yra ne „aš įsisąmoninu šitą kėdę“, bet „yra šitos kėdės sąmonė“. Šis turinys pakankamas sudaryti begalinį ir absoliutų lauką fenomenologijos tyrinėjimams“¹¹. Skiriasi A. Gurvičiaus ir Ž. P. Sartro motyvai pašalinti „Ego-polių“ iš „grynosios sąmonės“ sudėties. Ž. P. Sartras tai darė, siekdamas „metafiziškai“ išlaisvinti žmogų, filosofiškai pagrįsti jo absoliučią laisvę, o A. Gurvičius — veikiausiai sekdamas geštaltpsichologijos teoretikais, kurie užsibrėžė tikslą išvalyti psichologinius aiškinimus nuo nuorodų į „Aš“, kaip slypintį psichikoje „homunkulą“. A. Gurvičiui tai virsta tikslu išvalyti nuo tokių nuorodų jau sąmonės procesų aprašymus.

E. Huserlio fenomenologijoje „transcendentalinis Aš“ atliko tokias pagrindines funkcijas. Pirma, jis garantavo sąmonės vienovę: intencionaliniai santykiai, priklausantys skirtingoms intencionalių santykių sistemoms, turi numeriškai skirtingus „Ego-polių“. Antra, duotos intencionalių santykių sistemos ribose su jo pagalba atskiriami aktualiai išgyvenami intencionaliniai aktai nuo potencialiai išgyvenamų. Pirmieji skiriasi nuo antrųjų tuo, kad juose „transcendentalinis Aš“ dalyvauja, o pastaruosiuose — ne. Intencionalinis santykis aktualizojasi, kai į jį įsijungia „Ego-polių“. Šis įsijungimas, dalyvavimas gali būti skirtingo laipsnio.

¹⁰ Gurwitsch A. Phänomenologie der Thematik und des reinen Ich. Studien über Beziehungen von Gestalttheorie und Phänomenologie // Psychologische Forschung.— 1929.— Bd. 12.— S. 279—381.

¹¹ Sartre J. P. La transcendance de l'Ego // Recherches philosophiques.— 1936—1937.— Vol. 6.— P. 96.

„Ego-polius“ šioje funkcijoje analogiškas kišeniniam žibintuvėliui, kuris sutemose daugiau ar mažiau ryškiai apšviečia kurį nors daiktą. Pagal „Ego-poliaus“ dalyvavimo akte laipsnį, objektas gali būti daugiau ar mažiau aiškiai jutimiškai suvokiamas arba suprantamas.

A. Gurvičius mano, kad „sąmonės gyvenimo“ aprašymuose abiem atvejais galima apsieiti be „grynojo Aš“ paslaugų. Tam reikia tik atidžiau, negu tai padarė E. Huserlis ir geštaltpsichologijos teoretikai, ištirti sąmonės lauko sandarą. Geštaltpsichologus jis kritikuoja už tai, kad jie neskiria dviejų skirtingos prigimties geštaltų, kuriuos galima aptikti to lauko sudėtyje. Pirmąjį sudaro ryškiausiai išgyvenamo duotu momentu intencionalinio akto noema kartu su įeinančiomis į jos sudėtį „nuorodomis“ į kitas noemas, kuriose turėtume reikalą su kitomis to paties objekto dalimis. Sąmonės objekto dalį, kuri yra tokio ryškiausiai pergyvenamo akto noema, A. Gurvičius vadina tema. Tai centrinis sąmonės lauko komponentas. Antrą geštaltą sudaro mažiau ryškiai išgyvenami dalykai, savo turiniu susiję su tema. Tie dalykai sudaro vienarūšį (turinio atžvilgiu) foną, iš kurio išsiskiria tema. Šį antrą geštaltą A. Gurvičius pavadina sąmonės tematinio lauku. Jeigu yra matomas medis pakelėje, tai matoma medžio dalis ir yra sąmonės tema. Medį supanti erdvės dalis su visu tuo, kas ten yra,— kelkraštis, griovys, bulvių laukas, miškas toluomoje,— sudaro tematinį lauką. Jeigu yra skaitomas mokslinis veikalas, sąmonės tema yra šiuo momentu suprantama mintis, pvz., „lašas nikotino užmuša arklių“. Tematinį lauką sudaro savo turiniu susiję su ta mintimi duomenys, pirmiausia tie, kurie tą mintį pagrindžia ir tiesiogiai iš jos kyla.

Skirtumai tarp temos ir tematinio lauko iš dalies atitinka skirtumus tarp objekto su jo „vidiniu horizontu“ ir objekto „išorinio horizonto“ E. Huserlio fenomenologijoje. „Iš dalies“ todėl, kadangi E. Huserlis, A. Gurvičiaus požiūriu, „išorinio horizonto“ terminu žymi du fenomenologiškai skirtingus dalykus— sąmonės tematinį lauką ir jo periferiją, kuriai priklauso tie duotuoju momentu suvokiami dalykai, nesantys „materialiai reikantiški“ temos atžvilgiu, t. y. neturintys prasminio sąryšio su ja. Tokiais periferiškai išsąmoninamais dalykais gali būti, pvz., musės zyzimas, širdies dūžiai arba žingsniai už sienos įsigilinus į mokslinį veikalą, šmėkštelėjusi stebinti medį mintis, kad Marse gyvybės tikriausiai nėra, ir t. t. Skirtingai nuo temos ir tematinio lauko, periferija nėra geštaltas. Į jos sudėtį įeinantys dalykai santykiauja tarpusavyje kaip sumos elementai, gali keistis nepriklausomai vienas nuo kito, taip pat nepriklausomai nuo temos ir tematinio lauko. Kitaip sakant, periferijai būdinga adityvinė struktūra.

Tas permainas sąmonėje, kurias E. Huserlis traktuoja kaip intencionalinių aktų aktualizaciją ir deaktualizaciją, įsijungiant ir išsijungiant iš jų „grynajam Aš“, A. Gurvičius aprašo kaip savaimines sąmonės lauko transformacijas. Šios transformacijos gali būti tokių pagrindinių tipų. Pirmą, temai liekant tai pačiai, gali kisti tematinis laukas. Jis gali „platiėti“ bei „aiškėti“ ir priešingai— „siaurėti“, „blankti“. Temai liekant tai

pačiai, vienas tematinis laukas gali pakeisti kitą: tema santykiškai (ne absoliučiai) savarankiška tematinio lauko atžvilgiu. Antra, tema gali tapti buvęs tematinio lauko konstituentas. Po tokios transformacijos senoji tema virsta tematinio lauko konstituentu. Šio lauko konstituentai nevienodai artimi, nevienodai relevantiški temos atžvilgiu. „Toldami“ nuo temos, vis blankiau suvokiami, jie gali visai „dingti“ iš sąmonės, nors tas dingimas nėra absoliutus. Trečia, permainos gali paliesti pačią temą. Gali pasikeisti jos struktūra (kaip, pvz., vadinamųjų dvigubų atvaizdų atveju), iš jos gali būti išskirtas kuris nors komponentas ir paverstas savarankiška tema, pagaliau tema gali būti išplėsta tematinio lauko sąskaita, paverčiant senąją temą naujos, platesnės, konstituentu. Pagaliau, ketvirta, nauja tema su ją lydinčiu tematiniu lauku gali išsiskirti iš periferijos (kaip, pvz., bemažant apie kokį abstraktų dalyką, mintys nukrypsta visai į šalį).

Sąmonės vienovę A. Gurvičiaus fenomenologijoje laiduoja sąmonės lauko periferija. Kad ir kas būtų sąmonės tema, trys dalykai nuolatos suvokiami bent periferiškai. Tai, pirma, intencionaliniai aktai, buvę prieš aktualiai išgyvenamą. Vienas po kito seką intencionaliniai aktai, net jeigu juose menamos temos (noemos) bei jų tematiniai laukai niekuo nesiskiria, skirsis tuo, kad antrojo periferijoje bus menamas aktas, buvęs prieš jį kartu su jo tema, tematiniu lauku ir pakraščiu. Pastarojo akto pakraštyje bus menamas prieš jį buvęs aktas su jo tema, tematiniu lauku, pakraščiu ir t. t. Temos išgyvenimas tolydžio kintančio pakraščio, „velkančio“ prieš jį buvusius aktus, fone, ir yra laiko trukmės išpūdis. Sekos tarp periferiškai suvokiamų aktų santykiai, kai jie tematizuojami refleksijoje, išsąmoninami kaip sekos laike santykiai. Sąmonės vienovę sudaro į jos sudėtį įeinančių intencionalinių aktų priklausymas tai pačiai sekai, kurioje kiekvienas iš jų turi vienareikšmiškai apibrėžtą vietą, siejasi periferija su tiesiogiai prieš ir po jo buvusiais aktais ir per juos, galų gale su visais kitais.

Kitų dviejų dalykų bent periferiškas nuolatinis išsąmoninimas yra sąmonės „natūralizavimosi“ ir „psichologizavimosi“ refleksijoje pagrindas. Tie dalykai — tai didesnis ar mažesnis jutiminio pasaulio segmentas ir nuosavas kūnas. Iš kitų jutiminio pasaulio objektų, „kūnų“, šis kūnas išsiskiria tuo, kad jis kaip geštaltas formuojasi ne tik iš regos, klausos, skonio, uodimo ir lytėjimo išgyvenimų noemų, bet pirmiausia — iš kinestezinių išgyvenimų noemų. Koreliacijos ryšių tarp permainų jutiminiame pasaulyje, kūne ir sąmonės išgyvenimuose pobūdis motyvuoja reflektuojančią sąmonę „patalpinti“ save į kūną, jau „patalpintą“ į jutiminį pasaulį. „Patalpinta“ refleksijos aktu į kūną sąmonė — tai „psichologinis Aš“, o „psichologinis Aš“ kartu su kūnu — tai „psichofizinis Aš“. Abu — „empirinio Aš“, empirinio subjekto, kaip psichologijos objekto, atmainos.

A. Gurvičiaus pateikta sąmonės lauko sandaros analizė — originaliausia ir vertingiausia jo fenomenologinės koncepcijos dalis. Kai kurios formuluojamas joje distinkcijos su tam tikromis korektūromis galėtų praturtinti (pvz., D. Dubrovskio siūlomus idealybės, kaip subjektyvios realy-

bės) fenomenologijos apmatas¹². Tačiau pačiam A. Gurvičiui (kaip ir E. Huserliui) sąmonės struktūros analizė nėra savitikslių. Joje tiktai paruošiami įrankiai transcendentalinės filosofijos problemoms naujai, „teisingai“ suformuluoti. A. Gurvičius, sekdamas E. Huserliu, mano, kad centrinė transcendentalinės filosofijos problema turi būti formuluojama kaip objektų „konstitucijos“ sąmonėje problema. „Konstitucija“—vienas neaiškiausių transcendentalinės fenomenologijos terminų, neturintis empirinio „vertimo“. Jo prasmė turi ir ontinį (intencionaliniuose aktuose objektas kuriamas), ir episteminį (juose duotas objektas žinomas) atspalvį, būdama ir ontologine, ir gnoseologine sąvoka tradiciniame prasme (ir kartu—nei viena, nei kita). Atlikdamas tam tikro objekto konstitutyvinę analizę, fenomenologas privalo pateikti to objekto tipo „ekvivalentą sąmonėje“, išnagrinėdamas to objekto tipo patyrimo esminius bruožus bei santykius su kitų objektų tipų patyrimais. Tokio tyrinėjimo pavyzdys—anksčiau nagrinėtas grynosios sąmonės „natūralizavimosi“ ir „psichologizavimosi“ refleksijos aktuose analizės fragmentas.

„Tiltas“, kuriuo A. Gurvičius pereina nuo sąmonės struktūros nagrinėjimo prie konstitutyvinių analizių,—tematinio lauko sąvoka. Aktualiai išgyvenamos temos tematinis laukas—tai platesnio, jį apimančio darinio, kurį A. Gurvičius vadina „egzistavimo tvarka“ (l'ordre d'existence; order of existence), dalis: „tai, ką mes vadiname egzistavimo tvarka, yra galiausiai neapibrėžtai pratęstas tematinis laukas“¹³. Kiekvieną egzistavimo tvarką apibūdina specifiškas jai „relevantiškumo principas“, kuriame fiksuojamos tos visų jai priklausančių objektų ypatybės, darančios juos „tinkamus“ ir vienas nuo kito priklausomus. Atskiro objekto egzistavimas arba neegzistavimas yra reliatyvus egzistavimo tvarkos atžvilgiu: kiekvienas atskiras objektas egzistuoja arba neegzistuoja tik kaip tam tikros egzistavimo tvarkos narys. Subjektyvus egzistavimo tvarkos atitikmuo—sąmonės nuostata; egzistavimo tvarka—objektinis nuostatos koreliatas. Dažna egzistavimo tvarka pati yra kitos egzistavimo tvarkos sudėtinė dalis, subtvarka (sous-ordre), savo ruožtu irgi įjungianti į savo sudėtį kitas subtvarkas.

Egzistavimo tvarkomis A. Gurvičius vadina, pirma, „natūralias grupotes“, į kurias jungiasi ikimokslinio patyrimo objektai. Antra, tai empirinių mokslų teorijų objektų universumai, trečia, tai idealios egzistavimo tvarkos, pvz., matematinių teorijų objektų universumai. Pagaliau tai egzistavimo tvarkos, sudarytos iš meno kūrinuose menamų objektų: „yra tiek autonominių egzistavimo tvarkų, kiek yra romanų, teatro pjesių, epinių poemų“¹⁴. Pirmos dvi egzistavimo tvarkos gali būti traktuojamos kaip egzistavimo tvarkos, vadinamos realybe, subtvarkos. „Relevantiškumo principas“, skiriantis realius (egzistuojančius arba neegzistuojančius) objektus nuo visų kitų,—objektyvus laikas (jį reikia skirti nuo

¹² Žr.: Дубровский Д. И. Проблема идеального.—М., 1983.—С. 76—108.

¹³ Gurwitsch A. Theorie du champ de la conscience.—Bruges, 1957.—P. 301.

¹⁴ Ten pat.—P. 309.

išgyvenamo, subjektyvaus laiko): tik realaus objekto atžvilgiu prasmingas klausimas — „Kada jis egzistavo?“

Egzistavimo tvarkų daug, bet jos — nelygiavertės. Fundamentaliosiausia ir „realiausia“ — tai „jutiminis (perceptual) pasaulis, gryno patyrimo pasaulis, arba, kaip jį vadina E. Huserlis, gyvenimo pasaulis (Lebenswelt)“¹⁵. Tokių charakteristikų ši egzistavimo tvarka nusipelno todėl, kad, pirma, kaip tik jos objektai dažniausiai ir yra sąmonės tema. Antra, kai sąmonės tema — kitų egzistavimo tvarkų objektai, tam tikras jutiminio pasaulio segmentas tebesuvokiamas periferiškai. Trečia, kitų egzistavimo tvarkų objektai „konstituojami“ iš jutiminio pasaulio objektų. A. Gurvičius fragmentiškai analizuoja sąmonės operacijas, kuriose vyksta empirinių mokslų ir loginių-matematinių teorijų objektų (kitais sakant, konceptualinių egzistavimo tvarkų) konstitucija, kurią jis vadina konceptualizacija. Tos operacijos — tai generalizuojanti abstrakcija (jos produktas — aprašomųjų empirinių mokslų objektai), formalizuojanti abstrakcija (produktas — matematinių teorijų objektai), idealizacija (produktas — tikslųjų empirinių mokslų ir matematikos objektai)¹⁶. Kai patyrimo ribos prasiplečia konceptualinių egzistavimo tvarkų sąskaita, patys jutiminio pasaulio objektai pradedami suvokti jų fone. Empirinis subjektas, kuriame „natūralizuojasi“ ir „psichologizuojasi“ grynoji sąmonė, išsivaduoja iš besąlygiško priklausymo nuo atsitiktinių „čia“ ir „dabar“ aplinkybių, gali išlaikyti tam tikrą distanciją jų atžvilgiu, suvokdamas jas kaip vienas iš daugelio galimų. Tiksliai suvokiami ryšium su konceptualinėmis egzistavimo tvarkomis jutiminiai objektai gali būti apibūdinti tapatybės, skirtingumo ir panašumo sąvokomis kaip loginėmis kategorijomis, kurias A. Gurvičius skiria nuo jutimiškai išgyvenamo „protologinio“ tapatumo, panašumo bei skirtingumo.

Lemtingą klaidą europietiškos galvosenos raidoje A. Gurvičius, kaip ir E. Huserlis, įžiūri egzistavimo tvarkų, menamų matematinės gamtotos teorijose, hipostazavime. Šis hipostazavimas tolygus įsitikinimui, kad tos tvarkos yra galutinė, „realiausia“ realybė, o jutiminis pasaulis — tai tik jų subjektyvus reiškiny, iliuzija, nors ir natūrali. Tos klaidos rezultatas — tokios Vakarų dvasinės ligos kaip iracionalizmas, skepticizmas, reliatyvizmas. Kaip „vaistus“ nuo jų, A. Gurvičius ir siūlo transcendentalinės fenomenologijos filosofemas, kuriose atstatomas jutiminio pasaulio prioritetas. Tačiau tie vaistai per brangūs, nes jutiminio pasaulio prioriteto atstatymas transcendentalinėje fenomenologijoje tėra tik tarpinė sto-

¹⁵ Gurwitsch A. Husserl's Theory of the Intentionality of Consciousness in Historical Perspective // *Phenomenology and Existentialism*.— Baltimore, 1967.— P. 54—55.

¹⁶ Žr.: Gurwitsch A. *Studies in Phenomenology and Psychology*.— P. 350—396; Jo paties: *Phenomenology and the Theory of Science*.— Evanston, 1974.— P. 3—76, 132—149, 241—267; Null G. T. *Generalizing Abstraction and the Judgment of Subsumption in Aron Gurwitsch's Version of Husserl's Theory of Intentionality* // *Philosophy and Phenomenological Research*.— 1978.— Vol. 38, No 4.— P. 469—488; Null G. T., Simons R. A. *Aron Gurwitsch's Ordinal Foundation of Mathematics and the Problem of Formalizing Ideational Abstraction* // *Journal of the British Society for Phenomenology*.— 1981.— Vol. 12, No 2.— P. 164—174.

tis pakeliui į subjektyviojo idealizmo aklavietę. Kas dar svarbiau, tie vaistai netikę, nes minėtos pasaulėžiūros ligos yra visuomeninės mokslo vystymosi formos susvetimėjimo sąlygomis ideologiniai atspindžiai ir nėra pagydomos teorinėmis priemonėmis.